

SZABADKÖMŰVESSÉG – MI VÉGRE?

SZUBJEKTÍV ÉRTELMEZÉSI KÍSÉRLET GOTTHOLD EPHRAIM LESSING SZABADKÖMŰVES PÁRBESZÉDEK CÍMŰ DIALÓGUSÁHOZ

Esszémben röviden és lényegre törően a „szabdkömvés irodalom”, már amennyiben létezik ez a kategória, egyik korai darabjáról, Gotthold Ephraim Lessing *Szabdkömvés párbeszéd* című drámájáról szeretnék szólni. A mű megítélésem szerint magában foglalja a kérdést, mely Heidegger nyomán valahogy így hangozhat: *Szabdkömvesség – mi végre?*, a szabdkömvés munka, éthosz, gondolkodás értelmére, létjogosultságára illetően, s ha tüzetesen olvassuk, akkor minden bizonnyal a kérdésre adható választ is... Azért is választottam többek között a XVIII. századi német író és esztéta e rövid, töredékesen fennmaradt művét, mert bár jól tudható róla, hogy a XVIII. században keletkezett és szereplői a korabeli Német Birodalomban élnek, az öt párbeszéd a lelkes, már-már naiv módon idealista szabdkömvés-jelölt, majd avatása után később csalódó ifjú Ernst és a már meglelt szabdkömvés, a mélységesen szkeptikus, ám azért korántsem egészen hitehagyott Falk dialógusai lényegében bárhol és bármikor, akár ma, posztmodern korunkban is elhangozhatnának, eltekintve persze egy-két egészen konkrét történelmi referenciától. A dialógusegyüttes problémafelvetése és a kérdésekre adott válaszai egyetemesek és időtállóak, éppen ezért a mű mindenképpen megérdemli az elfogulatlan figyelmet, akár szabdkömvés-ként, akár profánként olvassuk azt. A mű keletkezéstörténetével, filológiájával és a XVIII. századi Német Birodalom politikai-eszmetörténelmi-társadalmi problémáival, vagy éppenséggel a korabeli szabdkömvesség működésével, melyekre explicit utalásokat is találunk a szövegben, a jelen esszé nem kíván behatóbban foglalkozni, azzal ellenben sokkal inkább, milyen egyetemesnek tűnő üzenet és szabdkömvesség-értelmezés olvasható ki a szövegből, némi szubjektivitást is engedélyezve magamnak.

Az öt párbeszéd közül az első háromban a két szimbolikus szereplő, Ernst és Falk a szabdkömvesség eszmerendszeréről, a mozgalom történetéről és a felvilágosodás korában betöltött társadalmi-filozófiai szerepéről beszélgetnek, az eleinte még profán Ernst pedig hangot ad mind kíváncsiságának, mind pedig kételyeinek a mozgalommal kapcsolatban. Az

első párbeszéd leglényegesebb pontja, mikor a még kereső Ernst azt a súlyos kérdést teszi fel idősebb és tapasztaltabb szabadkőműves barátjának, létezik-e vajon olyan avatott, aki avatottsága ellenére nincs birtokában a szabadkőművesek tudásának?

Részlet az első párbeszédéből:

ERNST: *Ezek szerint van olyan avatott, aki nem tudja, amit Te tudsz?*

FALK: *Sajnos.*

ERNST: *Hogy lehet?*

FALK: *Mert az avatók közül is sokan maguk se tudják, a kevés, aki tudja, pedig nem mondhatja el.*

ERNST: *Tudhatja, amit te tudsz, akit sohase avattak?*

FALK: *Miért ne? A szabadkőművesség se nem esetleges, se nem felesleges, ellenkezőleg az emberből és társadalomból ered. Ezért személyes erőfeszítéssel éppen úgy felfedezhetjük, mint megfelelő oktatással.*

ERNST: *A szabadkőművesség nem esetleges? Nincsenek-e szavai, jelei, szertartásai, amelyek éppenséggel másfélék is lehetnének, tehát esetlegesek?*

FALK: *Valóban. De a szavak, jelek, szertartások nem a szabadkőművesség.*

Az, hogy valakit intézményes keretek között szabadkőművessé avatnak, tehát még nem tesz valakit a szó magasztosabb, felsőbb értelmében *szabadkőművessé*. És miként azt láthatjuk, a dolog visszafelé is igaz lehet: lehetnek, sőt, vannak olyan avatatlanok, nem-szabadkőművesek is, akik birtokában vannak a szabadkőművesek tudásának, azaz: a magukénak érzik, belülről fakadóan vallják a mozgalom humanista-toleráns eszmerendszerét. Van, aki tudja a titkot, és van, aki nem tudja a titkot, hiszen Lessing értelmezésében – s úgy gondolom, ezt nem csupán kora szabadkőművességére vonatkoztatva értelmezte helyeset – a szabadkőművesek titka nem valami nyelvi formulával kifejezhető, ember által embernek átadható, tényszerű információ. Miként arra Falk is felhívja Ernst figyelmét: vannak rítusok, szavak, jelek, létezik egy szertartásrend és egy hagyomány, amely intézményesen elkülöníti a szabadkőművességet más társadalmi formációktól, a külsőségek összessége azonban nem azonos magával a szabadkőművességgel, mint éthosszal, értékrenddel, gondolkodásmóddal. A szabadkőművesek valódi titkát nem lehet egyszerűen szavakkal kifejezni semmilyen emberi nyelven – az ember vagy belsejéből fakadóan azonosul a (humanista) szellemiséggel, vagy nem, s a belülről fakadó szabadkőművességet, hogy az ember valóban tiszta szívből

szabadkőművesnek érezze magát, azaz nem-verbális módon legyen birtokában az úgynevezett titoknak, kívülről erőltetni semmiképpen sem lehet...

A második párbeszéd témája lényegében az egyén és az állam, illetve a szabadkőművesség és az állam kapcsolata, illetve az a kérdés, vajon a szabadkőműves eszmék mentén haladva vajon kialakítható-e egy eszményi, utópisztikus társadalom, ahol megvalósulhat a szabadság, egyenlőség, testvériség hármassága, különös tekintettel a valamilyen értelemben vett egyenlőségre?

Részlet a második párbeszéből:

FALK: Úgy gondolod, hogy létezhet állam osztályok nélkül? Lehet jó vagy rossz, többé-kevésbé tökéletes, de polgárai között nem lehet egyforma kapcsolat. Még ha mindannyian részt is nyernek a törvények alkotásában, részük nem lehet azonos, legalábbis nem közvetlenül az. A polgárok tehát magasabb és alacsonyabb rangúakká válnak. Még ha kezdetben az állam vagyona egyformán is oszlik meg közöttük, az egyenlőség két nemzedéknél tovább nem tarthat. Az egyik jobban gyarapítja majd a vagyonát, a másik a rosszul kezelt vagyont több örökös közt lesz kénytelen megosztani. Gazdagabbak és szegényebbek lesznek. (...) Bár ellentmondhatnék! De milyen érvekkel tenném? Igaz, hogy az embereket csak a különbözőség árán egyesíthetik, csak állandó megosztottságban maradhatnak együtt. Így van, hogyan is lehetne másként?

A kérdésre Falk válasza látszólag nemleges, hiszen a – példának okáért a vagyoni értelemben vett – egyenlőség legfeljebb két nemzedéken keresztül lenne fenntartható, miként azt tudjuk jól. Ugyanakkor a közöttük lévő különbségek ellenére az emberek – miként arra Lessing ugyancsak némi szkepticizmussal, ám mégis valamiféle reménykedéssel telten utal – valamilyen szinten talán mégis közelebb hozhatók egymáshoz. Az egyenlőség eszménye nem feltétlenül a vagyoni egyenlőtlenségek vagy a véleménykülönbségek teljes felszámolását kell, hogy jelentse. Az osztályok nélküli társadalom eszménye megvalósíthatatlannak látszik, azonban nem is biztos, hogy kívánatos – Lessing szabadkőműves dialógusaiban, bár implicit módon, de a pluralizmus is kiemelt értéként jelenik meg. Az emberek közötti különbségek felszámolása olvasatában egyúttal a gondolkodás egyfajta felszámolását is jelentené, márpedig egy esetleges eszményi, felvilágosult állam működéséhez az is kívánatos, hogy gondolkodó, s minden körülmények között kritikusan gondolkodó emberek vezessék. A különbségek egy utópisztikus államban ember és ember között szükségszerűen továbbra is kell, hogy valamilyen formában létezzenek, ám nem kell, hogy a szükségesnél nagyobb

legyenek. Lessing szabadkőműves és kereső beszélői e párbeszédben nyilvánvalóan a – a történelem során csak később, és persze akkor is meglehetősen tökéletlenül – megvalósult polgári demokráciát tekintik a lehető legideálisabb államberendezkedésnek, ám a dialógus idősebb beszélője – meglehetősen bölcsen – természetesen számol az emberi nem mindenkori tökéletlenségével is...

A harmadik párbeszédben Ernstet továbbra is kételyek gyötrik a mozgalom eszmerendszerével, nemes céljaival kapcsolatban, kétkedésének pedig hangot is ad. Falk megpróbálja felvilágosítani fiatal barátját a szabadkőművesség céljairól és tevékenységének konkrétumairól, s afféle jó pedagógus módjára implicit módon le is próbálja beszélni arról, hogy esetleg megpróbáljon belépni a szabadkőművesek közé, folytatva a második párbeszéd gondolatmenetét szabadkőművesség és politika / állam kapcsolatáról...

Részlet a harmadik párbeszédből:

ERNST: *Bizonyítsd be, legalábbis tedd valószínűvé, hogy a szabadkőművesek céljai valóban olyan nagyok és nemesek.*

FALK: *Céljaikról beszéltem? Észre sem vettem. Egyetlen dologra kívántam felhívni a figyelmedet, melyből oly sok minden következik, hogy az államférfiak nem is álmodnak róla. Talán a szabadkőművesek éppen ezen munkálkodnak. Így megváltozna véleményed, mely szerint minden építésre érdemes területet felfedeztek és elfoglaltak, minden szükséges feladat értő kezekhez jutott.*

ERNST: *Elég! Térj ki ismét, ahogy akarsz! Szavaidból úgy tűnik, hogy a szabadkőművesek arra szövetkeztek, hogy ellensúlyozzák az állam elkerülhetetlen ártalmait.*

FALK: *E felfogás nem árthat a szabadkőműveseknek. Tartsd meg! De tartsd tisztán! Ne keverj bele olyat, ami nem tartozik hozzá. Az állam szükséges ártalma. Nem ez vagy amaz államé. Nem a meghatározott társadalmi rendből ered a szükséges rossz. Ezzel a szabadkőművesek, legalábbis mint szabadkőművesek nem foglalkoznak. Ezek enyhítését, gyógyítását a polgárok ítéletére, bátorságára, kockázatára hagyják. Tevékenységük egészen másfajta, veszélyesebb ártalmakra irányul. (...) Soraikba fogadnak minden arra érdemes férfit, bármi legyen is nemzetisége, vallása, társadalmi helyzete.*

ERNST: *Valóban.*

FALK: *Ez természetesen feltételezi, hogy a különbségek felé emelkednek, s nem, hogy elmélyíteni kívánják azokat. De a nitrogén már a levegőben lebeg, mielőtt a salétromként a falra csapódna.*

A fiatal Ernst értelmezésében a szabadkőművesség olyan szervezet, mely valamiféle konkrét lépéseket tesz azért, hogy ellensúlyozza az állam, a társadalom szükséges visszasságait. Ha pedig így lenne, kénytelen volna belefolyni az aktuálpolitikába. Falk itt fedi fel a szabadkőművesség egyetemes és elvont jellegét – a mozgalom, mint mozgalom, mint együttgondolkodó emberek csoportja, aktuálpolitikai csatározásokba lehetőleg nem folyik bele, nem egy adott, konkrét állam berendezkedését próbálja megváltoztatni. Céljai és eszmeisége ennél magasabb rendűek, egyetemesebb jellegűek. Az „emberiség temploma” felépítésén munkálkodik, mely nem mást jelent, mint az embereket egymástól elválasztó előítéletek elleni küzdelmet. A gondolkodás és bizonyos eszmék hirdetése, a szabadkőművesség *spekulatív* jellege azonban nem teszi lehetővé, hogy intézményesült formában hatalomra törjön és tevőlegesen, akár erőszakos módon megkísérelje megváltoztatni a fennálló társadalmi rendet. A szabadkőművesek legfeljebb, mint egyének, állampolgárok, de nem mint a szabadkőműves mozgalom tagjai vesznek részt a politikai életben, szabadkőművesként pedig leginkább azon munkálkodnak, hogy egyetemes, de legalábbis általuk egyetemesnek vélt, a mindenkori aktuálpolitikától független emberi értékekről gondolkodjanak és ezeket lehetőleg terjesszék, de semmiképpen sem erőszakkal, a hatalmi szó eszközével. Lessing a szabadkőművesség egyik fő értékeként tartja számon, hogy a mozgalom hisz az emberek, az állampolgárok autonómiájában és szuverén döntési képességében, és semmiképpen sem felülről, autoriter módon szeretné meghatározni, mi a jó vagy mi a rossz. Spekulatív, azaz az elmélkedésre hangsúlyt fektető mozgalomként, jámbor, emberbarát értelmiségiek szövetségeként inkább megpróbál irányt mutatni, lehetőségeket felvetni a mindenkori társadalom számára, tagjai pedig a maguk szintjén és eszközeivel, egyénileg is megpróbálnak munkálkodni a világ, az emberi társadalom jobbá tételén...

A negyedik dialógusban lényegében szerepváltás következik be. Ernst ugyanis végül szabadkőművessé vált, felavatták, ám szemmel láthatólag óriásit csalódott abban, amit a páholyokban látott és hallott, s kétkedésének a lehető leghevesebben ad hangot. Falk látszólag egyetértésének ad hangot, s kissé ironikusan mintha majdnem azt kérdezné fiatal barátjától, miért lepi meg, amit tapasztalt, mégis mit várt?

Részlet a negyedik párbeszéből:

FALK: *A páholy kapcsolata olyan a szabadkőművességgel, mint az egyházé a hittel. Az egyház jólétének külső jeleiből semmiféle következtetést nem vonhatunk le a tagok hitét illetően. Csodával határos, ha bizonyos gazdagság mellett megmarad az igazi hit. A kettő*

nehezen fér meg egymás mellett, a történelem arra tanít, hogy az egyik lerontja a másikat. Ezért tartok tőle, attól tartok.

ERNST: *Mitől?*

FALK: *Röviden, egyáltalán nem tetszik, amit a páholyok mostani tevékenységéről hallok. Kincseket halmozni, tőkét gyűjteni, befektetni, a lehető legtöbbet kamatoztatni, birtokot vásárolni, kiváltságokat kunyerálni uralkodóktól, hercegektől, felhasználni a hatalmukat és befolyásukat testvérek kiűzésére, akik nem az igaznak vélt szertartásrendet követik. Hogyan vezetne jóra mindez? De szeretnék hamis próféta lenni!*

Ernstnek, a frissen felavatott fiatal szabadkőművesnek szinte megemészthetetlen csalódás, hogy a fennkölt eszméket milyen gyarló emberek hirdetik, s látszólag nem találta, meg amit keresett. A szabadkőműves páholyokban tömörülő emberek ugyanolyan hiúnak, önzőnek, anyagiasnak tűnnek, mint bárki más ember a világon, akik a fennkölt, egyetemes eszméket alárendelni látszanak pillanatnyi érdekeiknek. Falk látszólag egyetért fiatal barátjával, s megerősíti azon korábbi véleményét, mely szerint egy erényesen élő férfinak nem kell feltétlenül a szabadkőművesek társaságához tartozni abból a célból, hogy megtalálja valami általa keresett, magasabb rendűnek vélt eszmét, igazságot. Ha viszont mindennek ellenére mégis a szabadkőművesek társaságához csatlakozik és csalódik abban, amit testvérei között talál, az sem feltétlenül jelenti, hogy a szabadkőművesség, mint forma, üres, kiüresedett lenne. Tartalommal a gondolkodó embernek magának kell megtöltenie. Az ember elengedhetetlenül gyarló, és többek között éppen ez az egyik tényező, ami emberré teszi.

Az ötödik, utolsó párbeszédben Falk nagy revelációt tartogat frissen szabadkőművessé lett fiatal, s látszólag mélységesen csalódott barátja számára. Lényegében itt mondja el neki, mi is valójában a szabadkőművesség lényege – s e lényeg persze továbbra sem a külsőségekben, részletekben, institucionális keretekben, de még csak nem is annyira egyenként a szabadkőműves szervezeteket alkotó, minden bizonnyal gyarló és esendő emberekben keresendő, a tartalom nem ragadható meg pusztán a forma által...

Részlet az ötödik párbeszédből:

FALK: (...) *Lényegét tekintve a szabadkőművesség annyi idős, mint az emberi társadalom. Egyik sem keletkezhet a másik nélkül. Hacsak az emberi társadalom nem a szabadkőművesség ága. A lámpa fénye is a nap származéka. (...) Anya és lánya, nővér és húga, sorsuk mindig összefonódott. Amilyen volt az emberi társadalom állapota, olyan volt a szabadkőművesség és fordítva. Az egészséges, életrevaló állam legfőbb ismérve az, hogy a szabadkőművesség*

virágzik keblében, amint a gyenge, félénk államot is biztosan megismerni arról, hogy nem engedi nyíltani, amit titokban – ha kívánja, ha nem – eltűrni kénytelen.

Csak röviden kommentálva a magáért beszélő idézetet: Falk, pontosabban rajta keresztül maga a szabadkőműves Lessing itt nyilván arról beszél, hogy a szabadkőművesség – egyetemes – eszméi lényegében egyidősek az emberiséggel, a világról gondolkodó, adott esetben kritikusan gondolkodó emberek egy része már akkor is vallotta őket, amikor institucionalizált formában még nem létezett szabadkőműves mozgalom vagy más hasonló szellemi műhelyek... A demokratikus(abb) berendezkedésű társadalmakban, melyek értéként kezelik a szólásszabadságot és az egyén autonómiáját, plurális értékrendet hirdetnek, a szabadkőműves eszmék és alapértékek, a szabadság, egyenlőség, testvériség elve természetes állam- és társadalomszervező erővel vannak jelen, míg az autoriter, elnyomó rendszerek mindig félnek a szabadság bármilyen formájától, s általában a gondolkodástól, ám teljes mértékben kiirtani polgáraikból a szabadság és gondolkodás iránti, az ember természetéből fakadó vágyat semmiképpen sem tudják, így ha titokban, a felszín alatt is, de ezek jelenlétét kénytelenek valamilyen formában eltűrni... Ha megnézzük, s ezen állítás persze közhelyes, de igaz: az emberi társadalom működési mechanizmusa kétszáz év alatt mit sem változott. Más területeken, más mértékben, más megnyilvánulási formákban, de az elvek és a problémák lényegüket tekintve ugyanazok. Itt világít rá Lessing, hogy a szabadkőművesség nem annyira valamiféle újkeletű és / vagy kivételes eszme- és gondolkodásrendszer, melyet csak a beavatottak szűk köre érthet meg, hanem olyan egyetemes emberi eszmék és alapértékek összessége, mely a gondolkodó emberiséggel egyidős, s lényegében csak egy megnyilvánulási formája a XVIII. században kialakult, institucionalizált, mára világszerte a különböző irányzatokat egybegyűjtve mintegy hatmillió taggal rendelkező szabadkőművesség. A szabadkőműves érték- és gondolkodásrendszer, főként a szabadság, egyenlőség és testvériség a Nagy Francia Forradalom nyomán elterjedt szentháromsága, bár maga a mozgalom vitathatatlanul európai eredetű, Lessing megítélése szerint nem annyira korhoz, földrajzi helyhez, nemzethez, kultúrához, valláshoz, történelmi helyzethez kötött. Az emberiség valamennyire egyetemesnek tekinthető értékeit, azon értékeket, amelyek az embert nagybetűs Emberré teszik, fogalmazza meg és gondolkodik róluk tovább. Ily módon pedig, ha nem is intézményesített formában, de valóban *egyidős az emberiséggel*, és amíg az emberiség létezik, addig az az értékrendszer, amelyet a szabadkőművesek egymás között valóban esetlegesen *szabadkőművességnek* neveznek, minden bizonnyal valamilyen formában létezni is fog. S mindebben a legszebb, hogy a

szabadkőművesség optimális esetben számol az ember levetkőzhetetlen esendőségével, gyarlóságával is. Megítélésem szerint Lessing szabadkőműves párbeszédeiből az is kiolvasható, hogy egyáltalán nem kell akkora tragédiaként megélnünk, ha a kőművesség magasztos eszméit hirdető és valló emberek olykor gyarlónak bizonyulnak ilyen vagy olyan kontextusban, hiszen az esendőség az ember elidegeníthetetlen tulajdonsága. Paradox módon, talán ha az ember és az emberi társadalom végre valahára képes lenne megfelelni az önmaga által támasztott ideáloknak, már nem is volna tovább értelme gondolkodni és a világ jobbításán fáradozni. Az, ami Lessing számára és bárki szabadkőműves vagy a szabadkőművesség eszmerendszerét többé-kevésbé a magáénak valló ember számára önértékkel bír, a világ jobbításának szándéka, akár apró emberi megnyilvánulások által is, az ideális létállapot elérése esetén önértékét veszítené, értelmetlenné válna. Megítélésem szerint a szabadkőművesség valódi célja az, vagy legalábbis az kellene, hogy legyen, hogy habár az emberiség lehető legideálisabb élethelyzetét nyilván nem érhetjük el, irányt mutasson, hogy legalább valamivel közelebb kerülhessünk hozzá... Ez a gondolkodásmód pedig minden megalapozott szkepticizmus és pesszimizmus ellenére, melyre saját korában Lessingnek is bőven volt oka, s kétszáz-egynéhány évvel később, a világ úgymond jobbik felén élő emberekként, egy elvileg polgári demokratikus alapértékek mentén működő, európai uniós tagállam polgáraiként nekünk is van okunk, azért némi optimizmusra is okot ad...

Bár Lessing időtálló műve kapcsán még számos gondolati ajtót kinyithatnánk, melyre a jelen rövid írás keretei között nincs lehetőség, zárszóként magam úgy vélem, ha kellő érzékenységgel olvassuk, Lessing *Szabadkőműves párbeszéd* című műve több mint kétszáz év távlatában is választ adhat számunkra a *Szabadkőművesség – mi végre?* súlyos kérdésére, mely időről időre újra és újra felvetődhet az avatottakban, és adott esetben segíthet elúzni kételyeinket azt illetően, szükség van-e a szabadkőművességre, vagy még inkább szükség van-e még a szabadkőművességre itt és most, bír-e még a szabadkőműves gondolkodásmód valamiféle aktualitással és önértékkel a mai világban?